

Լ. Ա. ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ

Մ Շ Ա Կ Ա Վ Ա Ն Ք

շակավանքը գտնվում է Հայաստանի հյուսիսում, պատմական Գուգարքի կողմափոր գավառի կողք գյուղի հարավային մասում, անտառապատ մի մեծ բլրի վրա:

Մշակավանքից պահպանվել են ոչ այնքան մեծ, Աստվածածին անունը կրող եկեղեցին, մատուռը և եկեղեցուն կից գավիթը:

Մշակավանքի կառուցման ճշգրիտ ժամանակը հայտնի չէ, չնայած, որ եկեղեցու մուտքի վրա կա 1247 թվականը կրող նվիրատվական մի արձանագրություն:

Մշակավանքի մասին պատմական տեղեկություններ համարյա չկան: Միակ տեղեկությունը հայտնում է վարդան Արևելցին: Նա գրում է, որ «...ի վեց հարիւր վաթսուն և ինն թուին... եղև շարժ ահագին և փառ պաճուճաղարդ եկեղեցին, որ ի Մշակավանս, ի մետասանն յունուարի, ի ժամ ճաշոյ, և շորս պատարագող ընդ մեծ զենմանն նուիրեցան»¹:

Վարդան Արևելցու վկայությամբ Մշակավանքը երկրաշարժի հետևանքով փլված պետք է լինի 1220 (669+551) կամ 1221 թվականին:

Հավանական է, որ այս շրջանում դեռևս գավիթը չի եղել և այն կառուցվել է երկրաշարժից հետո, եկեղեցու վերականգնման հետ միասին, որ եկեղեցու վերականգնումը վերջացրել են 1246—1247 թվականներին (որի մասին կարող է հաստատել եկեղեցու մուտքի վրա գտնվող արձանագրությունը), ապա կառուցել են գա-

վիթը, որի շինարարությունը վերջացած պետք է լինի 1253 թվականին (սրա մասին է վկայում գավթի հարավային պատի վրա գտնվող էՃԲ թվակիր (702+551=1253) արձանագրությունը:

Այսպիսով կարելի է ասել, որ Մշակավանքը ԺԲ—ԺԳ դարերի հուշարձան է:

Եկեղեցին արտաքինից շատ հասարակ է: Սա ոչ այնքան մեծ, բայց բարձր քառակուսի սրահ է, որի արևելյան մասում բարձրանում է կիսաշրջանաձև աբսիդը, երկու կողմից ունենալով նեղ, երկհարկանի խորաններ: Աբսիդից դեպի վերին խորաններն է բարձրանում մի եռաստիճան սանդուղք: Եկեղեցու քառակուսի շինությունը ծածկված է կիսաշրջան կամարով և մեկ միացնող կամարով, հենվելով երկուական կիսասյուներ ունեցող պիլաստրի վրա: Եկեղեցու բոլոր անկյունները զարդարված են նուրբ կիսասյուներով: Ամբողջ կառուցվածքի տեսակետից առանձնապես հատկանշական է աբսիդային մասը: Աբսիդի կիսաշրջանը եզերվում է եռանիստ կիսասյուներով: Ներքին խորանների մուտքը զարդարանքներով է: Հյուսիսային կողմում գտնվող ստորին խորանի մուտքը զարդարված է տարբեր գույներ ունեցող շեղանկյուն քարերով: Դրսի կողմից, հարավային և հյուսիսային պատերի վրա, տեղավորված են կլոր պատուհաններ, արևելյան մասում՝ խորանների կիսակլոր պատուհանները: Իրականում զարդարված է արևելյան պատի կենտրոնական մասը: Բեմի պատուհանն ունի խոր պարակող, որն ամփոփված է ոչ լայն շրջանակի մեջ, եռաշարք շղթաներով: Պատուհանի վրա բարձրանում է քառաթև որմնաքանդակ խաչ, որի ներքին

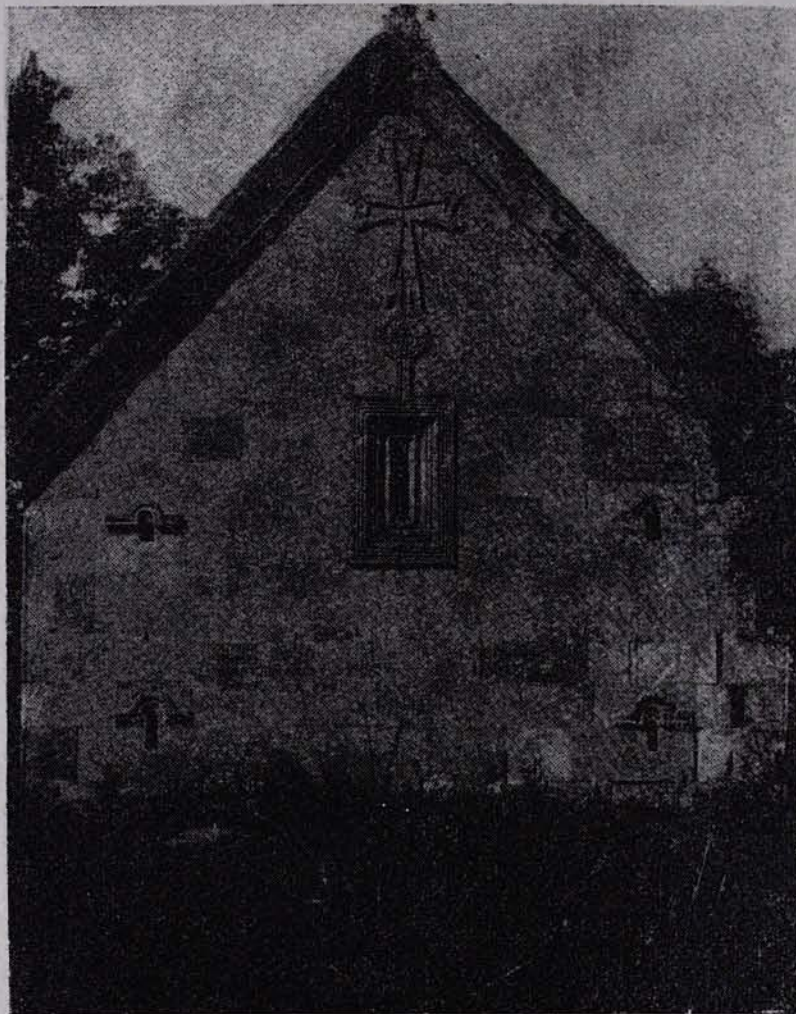
¹ Վարդան վարդապետ Բաճրբերցի, «Պատմության տիեզերական», Մոսկվա, 1861 թ., էջ 186:

մասում կազմված է շղթա հինգ հնգաթև աստղերի պարունակությամբ, իսկ խաչի թևերի անկյուններում քանդակված են օղակներ: Այս պատկերի մեջ առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում խաչի վերևի մասում գտնվող ցուլի գլխի որմնաքանդակը:

Գազանների պատկերների քանդակումը շինությունների վրա հատկանշական է հայկական ճարտարապետությանը: Գազանների, հատկապես ցուլի որմնաքանդակ է հանդի-

քի աղեղնավոր կամարը իրենց վրա պահում են երկու կենդանիներ, որոնք նստած են շորս ոտքերի վրա, ընդորո՞ւմ կենդանիներից մեկն անվիճելիորեն ցուլ է: Այս պատկերն ունի իր նշանակությունը: Նա հավանաբար դիտվել է որպես շինության հենարանը: Բացի այդ, կենդանիների պատկերները հանդիսացել են նախարարական տների սիմվոլիկ զինանշանները:

Հատկապես հետաքրքրական է գտնվել: Նրա հիմքը նույնպես անսլուն սրահ է, որը

ՄՇԱԿԱՎԱՆՔ.— ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՃԱԿԱՏԸ

պում Գեղարդում, Սուլեյմանի քարվանսարայում, Մակարավանքում և այլ վայրերում:

Կարևոր է նշել, որ Խորանաշատի (Հայաստանի հյուսիսում) գավթի արևմտյան մուտ-

ծածկված է հատվող կամարների երկու զույգերով: Սակայն սրահի ծայրում, հենց մուտքի մոտ, բարձրանում են երկու կլոր մեծ սյուներ, որոնց կամարները միանում են

նույն ուղղութիւնը (այսինքն՝ գավթի հյուսիս-արեւմտյան և հարավ-արեւմտյան անկյունները) գտնվող կիսասյուններին:

Սրահի հիմնական կամարները հենվում են հարավային կողմում մասսիվ կիսասյունների վրա, հյուսիսային և արեւելյան կողմերից պատի վրա գտնվող ուղղանկյուն ելուստների վրա, իսկ արեւմտյան կողմից՝ հիշատակված շրջանաձև սյուների վրա:

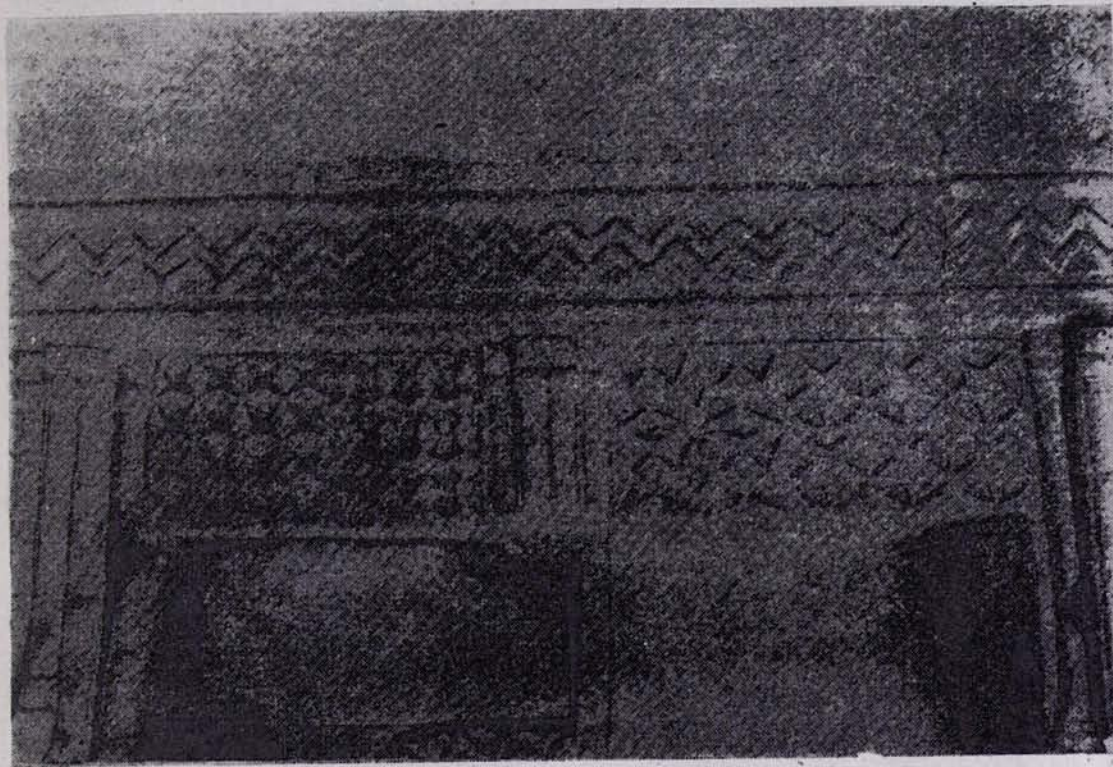
Կենտրոնական սրահի ծածկը շնայած չի պահպանվել, սակայն նրա ամեն մի կողմում պարզ երևում են երկու նեղ կամար-

Մուտքը զարդարված է վերդիր խաչերով և ութանկյուն վերջավորութիւն ունեցող աստղերով, ընդ որում խաչերը դեղին քարից են, աստղերը՝ կարմիր:

Բազմագույն վերդիրների օգտագործումը շատ տարածված է եղել միջնադարյան հայկական ճարտարապետութեան մեջ:

Վերդիր զարդեր ունեն Անիի հուշարձանները (Պարոնի պալատը և հյուրանոցը):

Գավթի մուտքը շատ նման է ներսում գրտնրվող եկեղեցու մուտքին, որտեղ նույնպես հանդես են գալիս երկու զույգ կիսասյուններ՝ երկակի կամարներով:

ՄՇԱԿԱՎԱՆՔ.— ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՍԵՂԱՆԻ ԱՌԱՋԱՄԱՍԻ ՔԱՆԴԱԿՆԵՐԸ

ների հիմքերը, որոնք ձգված են եղել այդ փոքրիկ քառակուսու վրայով:

Մշակվածների գավթի այսպիսի կառուցվածքը, շնայած փոքրացրած չափսերով, ամբողջապես կրկնում է Հաղպատի վանքի մեծ գավթի կառուցվածքը:

Գավթի հարավային և հյուսիսային կողմերում, պատերի ամբողջ հարթության վրա նշմարվում են պատուհանների շրջակալները: Արեւմտյան ֆասադը զարդարում է մուտքը, որի երկու կողմերում բարձրանում են երկու զույգ կիսասյուններ, որոնք միանում են երկակի կամարներով:

Գավթի մեջ կան երեք մահարձաններ, որոնցից մեկը եկեղեցու արեւելյան պատի մեջ պատրաստված խորշի մեջ է և գրված է պատվանդանի վրա:

Մահարձանը պարունակում է սրբապատկերներ և երկրաչափական զարդեր ու Չեթ. (740 + 551 = 1291) թվականը կրող արձանագրութիւն: Երկրորդ մահարձանն արձանագրութիւն չունի:

Երրորդի վրա կարդացվում է Ավետիք անունը և մահարձանի կանգնեցման թվականը՝ ՌՃԱ (1101 + 551 = 1652):

ՄՇԱԿԱՎԱՆՔ.— ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԹՈՒՄ ԳՏՆՎՈՂ
ԽԱՋՔԱՐԵՐԻՑ ՄԵԿԸ, ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՐԵՎՄՏՑԱՆ
ՊԱՏԻ ՏԱԿ

Գավթում կան գերեզմաններ, որոնց տա-
պանաքարերը կիսով չափ թաղված են հողի
մեջ:

Մատու.— Գտնվում է եկեղեցու հյուսիս-
արևմտյան մասում, որի հիմքը ուղղանկյուն
է: Պատերը սրբատաշ են: Օգտագործվել է

սպիտակ կրաքար: Մուտքն արևմտյան կող-
մից է: Արևելյան կողմում կա մեկ պայտածև
պատուհան և փոքրիկ կիսակլոր արսիղ:
Ծածկը թաղակապ է: Մուտքի երկու կողմե-
րում բարձրանում են կիսասյուներ: Մատու-
ռը քանդվել է երկրաշարժի հետևանքով:

Մշակավանք անունը կրող գյուղատեղի
մոտ պահպանվել են մի հին շենքի պատերը
և հիմքը՝ խոր փոսի ձևով, որտեղ գտնվում
է յուշատու բույս տրորող կլոր մեծ քար:

Մշակավանքը հարուստ է նաև արձանա-
գրություններով: Արձանագրություններ կան
եկեղեցում և գավթում, որոնց թիվը հասնում
է հիսունի, բոլորն էլ նվիրատվական բնույ-
թի: Արձանագրություններից իրենց վրա
թվական ունեն չորսը:

Նշված արձանագրություններից ամենա-
հինը պատկանում են ԺԳ դարին (1247 թ.,
1253 թ., 1291 թ.), իսկ ամենաուշը՝ ԺԷ դա-
րին (1652 թ.):

Արձանագրությունները ցույց են տալիս,
որ հող, այգի և այլ թանկարժեք իրեր են
նվիրվել վանքին, նվիրատուների ծնողների
հիշատակի համար, և սահմանվել են պա-
տարագի հատուկ օրեր:

Առանձնապես մեծ հետաքրքրություն են
ներկայացնում խաթուն և Վասակ անունները
կրող արձանագրությունները:

Արձանագրություններից պարզվում է նաև,
որ վանքի միաբանության առաջնորդն Վ
եղել Գրիգոր անունով մի հոգևորական:

Մշակավանքի արձանագրություններն ու-
նեն պատմական կարևոր նշանակություն
հասարակական-տնտեսական հարաբերու-
թյունների ուսումնասիրության համար:

Հարկ ենք համարում այստեղ բերել այդ
արձանագրություններից մի քանիսը, որոնք
ընդհանրապես առաջին անգամ են հրապա-
րակվում, այն ձևով, ինչ ձևով որ փորագրե-
րված են, ձգտելով պահպանել իսկական
տեքստը:

ՎԻՄԱԿԱՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1) ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ՊԱՏԻՆ՝ ԴԲՄԻՑ.

- 1 ՅԱՆՈՒՆ ՅԱՅ ԵՍ ԸՌԸ—
- 2 ՍՏԱԿԷՍ ԵՒ ԱՅԼ ԵՂԱՐԱՐՔ
- 3 ՀԱՍՏԱՏԵՑԱՔ Ի ՏԱՐԻՆ

- 4 :Գ: ԺԱՄ՝ ՎԱՐԴԻԱՆԱ. ՅՈՀԱՆՈՒ
- 5 ԵՒ ՅԱԿՈԲԱՅ ՏԱԽԻՆՆ ՈՐ ԽԱ—
- 6 ՓԱՆԵ ԴԱՏԻ Ի ՏՆ:

2) ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ՊԱՏԻՆ՝ ՆԵՐՍԻՑ.

- 1 ԵՍ ՀԱՍԱՆ ՄԻԱՐԱՆ—
- 2 ԵՑԱ ՅԱԾ ԵՒ ԱՌԱՋԻ—
- 3 ՈՐԴ ՀԱՍԱՏԵՐ ԱՂՅ Ի Տ—

- 4 ԱՐԻՆ :Ա: ԺԱՄ Ի ՎԱՐԱԳԱՅ
- 5 ԽԱԶԻՆ ՈՎ ԽԱՓԱՆԻ ՄԵՐԻ
- 6 ՄԵՂԱՅՍ ՏՐ

3) ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՊԱՏԻՆԻ ԴՐՍԻՑ, ՄՈՒՏՔԻ ՎՐԱ.

- 1 ԵՍ ՌԸՍԱԿԱՅՍ ԵՒ ԱՅԼ
- 2 ՄԻԱՔԱՆՔՍ ՀԱՍՏԱՏԵՑԱՔ
- 3 Ի ՏԱՐԻՆ :Բ: ԺԱՄ :Ա: ԱՐԵՍԱ-

- 4 ԻՏԻՆ :Ա: ԱԶԸԶԻՆ Ի ՏԱԻՆԻ
- 5 ՄՔ ՔԱՌԱՍՆԻՑ ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ
- 6 ՄԵՐ ՄԵՂԱՅՍ ՏԷՐ Է ԱՌԱՋԻ ԱՅ

4) ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՊԱՏԻՆԻ ՆԵՐՄԻՑ.

- 1 ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ ԵՍ ՍԻՐԱՅԴԵՂ-
- 2 Ս ԵԿԻ Ի ԴՈՒՌՆ ՍՔ ԱՄԱԾՆԻՍ
- 3 ՄԻԱՅՔԱՆ ԵՂԱՐՔՍ ՀԱՍ-

- 4 ՏԱՏԵՑԻՆ Ի ՏԱՐԻՆ:Դ: ԱԻՐ ԺԱՄ
- 5 ՔՈՒՆ ՔԱՐԱՅԿԵՆԴԱՆԻՆ ՍԱՐՔՍ-
- 6 ՈՆԻՆ ԵՒ ԻԻՐ ԿԵՆԱՅԿՅԻՆ ՈՐ ԽԱՓԱՆ-
- 7 Է ՄԵՂԴՍ ԱՌՑԷ

5) ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ՊԱՏԻՆ, ԽԻՍՏ ՄԱՇՎԱՄ.

- 1 ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ ԵՍ . . . Ն ՈՐԴԻՍ Թ...
- 2 Ե ՇԻՆԵՑԻ ԶՄԱՏՈՒՐՍ Ի....
- 3 ԻՑ ԻՄ ԵՒ ԱՌԱՋՆՈՐԴԻ ՍՈՐԱ]

- 4 ՀԱՍՏԱՏԵՑԻՆ Ի ՏԱՐԻՆ...
- 5 ԱԻՆ
- 6 ՅՐ
- 7 ԵՒ

6) ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԹԻ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՊԱՏԻՆԻ ՆԵՐՄԻՑ.

- 1 ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ ՀԱՍՏԱՏԵՑ-
- 2 ԱԻ Ի ՏԱՐԻՆ:Բ: Ա Ի ԺԱՄԻ ՏԱԻՆԻ

- 3 ՔԱՐՍՂԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ :Ա: ՎԱՐԴ-
- 4 ԵԴՈՅՆԻՆ :Ա: ԲԱՆՈՊ
- 5

7) ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԹԻ ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ՊԱՏԻՆԻ ՆԵՐՄԻՑ.

- 1 ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ ՀԱՍՏԱՏԵՑԱԻ
- 2 Ի ՏԱՐԻՆ :Բ: Ա Ի ԺԱՄ ԱԶԸԶԻՆ

- 3 Ի ՏԱԻՆԻ ՓԻԼԻՊՈՍԻ ԱՌԱՔԵԼ-
- 4 ՈՅՆ ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ ԴԱՏԻ ՅԱՅ

8) ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԹԻ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ՊԱՏԻՆԻ ՆԵՐՄԻՑ.

- 1 ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ ԵՍ ԱՆՏ-
- 2 ՐԻՍԱ ՔԱՀԱՆԱ ԵՒ ԱՄՈՒ-
- 3 ՄԻՆ ՄԻԱՔԱՆԵՑԱ.
- 4 ՍՔ ԱՄԱԾՆԻՍ ԵՒ Ս-

- 5 ՊԱՍԱԻՈՐՔ ՍՈՐԱ ՀԱՍ-
- 6 ՏԱՏԵՑԻՆ :Բ: ԺԱՄՆ
- 7 ՈՐ ԿԻՐԱԿԷԻՆ ԱՆԽԱՓ-
- 8 ԱՆ ՈՎ ԶԱՌՆԷ ՄԵՐ
- 9 ՄԵՂԱՅՍ ՏԷՐ Է

9) ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԹԻ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ՊԱՏԻՆԻ ԴՐՍԻՑ,
ԽԻՍՏ ՄԱՇՎԱՄ ԵՎ ՏԵՂ-ՏԵՂ ԱՆԸՆԹԵՆՆԵԼԻ.

- 1 Ի: Ջ ԵՍ ՇԵՐԱՆՇԱՀ ԵՒ
- 2 [ԵՂԱ]ԱՐՔՍ ԷՏՎԱՔ ԶԱՅԴԻ
- 3 ՍՔ ԱՄԱԾՆԻՍ ԵՒ ՄԻՂԱ]

- 4 [Ք]ԱՆՔՍ ՏՎԱՔ ԱՄ...
- 5 ՅԺԸԻՑՆ ԳՐ

10) ԽԱՉՔԱՐ-ՄԱՀԱՐՁԱՆ, ՈՐԸ ԳՏԵՎՈՒՄ Է ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՎԹՈՒՄ.

- 1 ՏՐ ԱՄ ՈՂՈՐՄԵԱՅ ԹԱՇՏԻՆ ԵՒ ԻԻՐ
ՄՆՈՂԱՅ

- 2 ՈՐ ԶԽԱԶՍ ԿԱՆԳՆԵԱՅ Ի ԹՎԻՍ
- 3 ՀԱՅՈՅ ԶԽ